

Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa

Jari Eilolan väitöskirjahaastattelu

Jari Eilolan Suomen historian väitöskirja tarkastettiin Jyväskylän yliopiston humanistisessa tiedekunnassa 15.11.2003.

Vastaväittäjänä oli professori Antero Heikkinen Joensuun yliopistosta ja kustoksena professori Toivo Nygård. Olli Matikainen haastatteli tuoretta tohtoria.

Noituus ja taikuus ovat ilmiöitä, joita on myös historiantutkimuksessa eritelty hyvin erilaisista näkökulmista. Lähestymistapoja riittää psykoanalyysistä kvantitatiiviseen rakennetutkimukseen. Mihin asettaisit itsesi tutkimuskentässä?

No, aihetta on todella tutkittu, ja sen viehätys perustuukin juuri tämän joskus käsittämättömänä ymmärretyn ilmiön luonteeseen, mikä on mahdollistanut hyvin erilaisten lähestymistapojen sovittamisen. Itse katson kuuluvani tässä tutkimuskentässä lähinnä italialaisesta mikro- ja mentaliteettihistoriasta juontavaan suuntaukseen, jota Carlo Ginzburgin tutkimukset edustavat. Ajatus on hermeneuttisessa kehässä etenevästä tutkimuksesta, jossa pyritään löytämään sellainen selityskehikko, jonka puitteissa lähteistä tehdyt havainnot olisivat mahdollisimman ymmärrettäviä; tässä katsannossa keskeistä on ihmisten ajattelu ja mentaliteetti. Kotimaisessa ja ruotsalaisessa tutkimuksessa tämänkaltaisen tutkimustraditio on ollut hieman harvinaisempi. Sitä on lähinnä edustanut Ruotsissa viime vuonna väitellyt Per-Anders östling. Aihetta on jossain määrin käsitelty myös Antero Heikkinen, jonka väitöskirjassa on nähtävissä pyrkimys ymmärtää ihmisten maailmankuvaa heidän omista lähtökohdistaan, eikä vain ulkoapäin joistakin laskennallista rakenteista käsin.

Vieläkö noituudessa ja taikuudessa on tutkittavaa Suomen historian osalta?

Kyllähän sieltä on tutkimusta tulossa, ja Suomea ajateltaessa 1700-luku ja 1800-luvun alku ovat vähemmän tutkittuja. 1800-luvun loppupuolelta löytyy jo kansanperinneaineistoja, joita onkin jo keräilty ja analysoitu.

Mentaliteetti- ja mikrohistorian klassikoita, kuten juuri Ginzburgia, on myös arvosteltu metodisesti: inkvisitiopöytäkirjojen käyttö ihmisten ajattelumaailman tutkimisessa on kyseenalaistettu. Ovatko raastuvanoikeuksien pöytäkirjat käyttökelpoinen lähde maailmakuvaan tutkittaessa?

Noituus ja taikuus ovat ilmiöitä, jotka yhdistivät yhteiskunnan sosiaalisen hierarkian ääripäitä. Usko noituuteen läpäisi koko yhteiskunnan, joten kirjaajien tuleminen ylemmistä yhteiskuntaluokista ei nähdäkseen aiheuta merkittävää ongelmaa. Toisaalta etsittäessä kulttuurisia merkityksiä huomio kiinnittyy siihen, mitä ihmiset itse pitävät todenmukaisena. Sellaiset jutut mitkä menevät läpi oikeudessa, ovat kuulijoille, myös oikeudessa istuneille eliitin jäsenille, ymmärrettäviä. Näin ollen kysymys siitä, miten hyvin jutut kuvailevat oikeudessa puhuvien ihmisten käsityksiä, on mielestäni melko epäoleellinen.

Tutkimuksesi keskittyy muutamaankin länsisuomalaiseen pikkukaupunkiin ja Ruotsin Gävleen. Aiempi tutkimus on keskittynyt pääasiassa maaseutuun. Oliko maaseudun ja kaupungin välillä eroja, entä Suomen ja Ruotsin välillä?

Noituuden ja taikuuden muodot olivat maaseudulla ja kaupungeissa hyvin samankaltaisia. Yleensä ne kohdistuivat karjan ja ihmisten terveyteen tai laajemmin kotitalouden piirissä tehtyihin töihin, kuten voimavalmistukseen. Ehkä kaupungeissa ihmisten sairauten ja terveyteen liittyvät jutut korostuivat enemmän kuin maaseudulla, mutta ero ei ole mitenkään oleellinen. Mitä tulee Ruotsin ja Suomen eroihin, niin Suomen puolella ns. *maleficium*-tapaukset, joissa kysymys oli karjaonnan tai terveyden pilaamisesta, näyttävät olevan yleisempiä. Ruotsin puolella näkyviä olivat noitasapattitapaukset: noitat lensivät Bläkullaan, missä viettiin noitien sapattia, ja veivät lapsia mukanaan. Meillä tämäntyyppiset tapaukset keskittyvät lyhyelle ajalle ja Länsi-Suomen rannikkoalueelle. Tämä ero on toki tiedetty jo aikaisemmin; yksi selittävä tekijä on tietäjä- ja noitaperinteen erilaisuus. Ruotsissa keskeinen oli skandinaavinen *troll*-käsite, joka viittasi käsitykseen pahantahtoisen tuonpuoleisesta olennot. Meillä taas tietäjä tai noita on ollut tuonpuoleista sanoilla hallinnut olento, jolla ei ole ollut tarvetta käydä tuonpuoleisessa. Luonnollisesti skandinaaviset vaikutteet tuntuivat selvimminkin Länsi-Suomessa, jossa myös huoneentaulun maailma ja kirkollinen julistus oli systemaattisemmin sisäistetty kuin Itä-Suomessa. Noituus liittyikin varsin usein huoneentaulun määräämään naisen rooliin ja siinä onnistumiseen.

Kuinka ihmisestä tuli noita?

Vähitellen. Kyseessä oli yleensä vuosikausia kestänyt leimaautumisprosessi. Yhden ihmisen yksittäinen epäily ei välttämättä paljoakaan merkinnyt. Hänen oli keskusteltava siitä lähiyhteisönsä kanssa tai hankittava vahvistusta epäilyille kansanparantajalta tai tietäjältä, joka saattoi omilla keinoillaan nähdä, oliko noituminen tapahtunut. Näiden tulkintojen perusteella rakennettiin käsitystä siitä, oliko kyseessä noituus vai ei. Asia liittyi myös noituutta epäilevän omaan elämäntilanteeseen: oliko hän riidoissa jonkun kanssa, jolla itsellään tai jonka vanhemmilla oli noitamainetta. Yhteisön kollektiivinen muisti ja sosiaalinen tieto näyttelivät merkittävää osaa. Yhteisön piirissä käytiin keskusteluja, ja vähitellen johonkin tiettyyn henkilöön alkoi kohdistua yhä enemmän ja enemmän epäilyksiä. Epäiltyä alettiin karttaa, hänet suljettiin pois eri tilaisuuksista, työtilanteista ja paikoista – kuten navetoista – joita pidettiin noituudelle alttiina. Epäiltyä noitaa työnnettiin yhteisön marginaaliin. Ihminen oli olemassa vain yhteisönsä osana; epäilyjen kohteeksi joutuneen marginalisoituminen katkeroitti ja teki aggressiiviseksi, mikä edelleen muokkasi ihmisten mielikuvia yhä noitamaisempaan suuntaan. Suhteet yhteisössä tulehtuivat ja kun

yksimielisyys noituudesta oli levinnyt tarpeeksi laajalle, niin asiaa saatettiin lähteä koettelemaan oikeudessa.

Noituuden ja noitavainojen historiaan liittyy runsaasti populaareja käsityksiä, joita akateeminen tutkimus ei ole enää aikoibin tukenut. Mitkä ovat yleisimmät toistuvat väärinkäsitykset?

Ensinnäkin tietysti noitavainot "pimeän keskiajan" tuotoksena. Noitavainot asettuvat Euroopassa 1500–1600-luvuille, Ruotsi-Suomessa huippu koettiin 1660–1670-luvulla. Tällöinhän myös nykyaikainen luonnontieteellinen ajattelu sai alkunsa. Toinen virhekäsitys on se, että kysymys oli nimenomaan naisvihamielisen yhteiskunnan naisiin kohdistamista vainoista. Vainotut naiset on esitetty itsenäisinä naisina, parantajina, leskinä, kättilöinä tms., mikä olisi koettu miesten taholta vaarana ja myös seksuaalisena uhkana. Miehet kyllä esiintyivät yleensä syyttäjinä jo siksi, että patriarkaalisin yhteiskunnan ideaalit näin vaativat. Kuva ei kuitenkaan ole näin yksioikoinen. Käytännössä syytösten tausta on varsin usein löydettävissä myös naisten työympäristöistä ja naisten välisistä konflikteista.

Miksi noitavainot – tai yksittäiset, vähemmän dramaattiset noituus- ja taikauussyytökset oikeuksissa – olivat nimenomaan uuden ajan alun tuote?

Ilmiö on liitettävissä silloin yleisesti vallinneisiin olosuhteisiin ja niiden saamaan tulkintaan. Kruunu, eli maallinen esivalta, ulotti otettaan paikallisyhteisöön ja ihmisten elämää kontrolloitiin aiempaa tehokkaammin mm. oikeuslaitoksen kautta. Sosiaalisten roolien määrittely tuli yhä selvemmin ylhäältä päin. Kirkon piirissä tapahtui samankaltaista kehitystä. Huoneentaulun järjestys tarjosi toimivan mallin, jota voitiin toistaa yhteiskunnan kaikilla tasoilla. Siksi myös kotitalouden taso piti saada selväksi ja toimivaksi. Vallitsevat olot olivat myös epäsuotuisat; Euroopassa elettiin kylmän ilmaston vaihetta eli ns. pientä jääkautta, sadot jäivät heikoiksi, sodankäynti oli jatkuvaa ja kulkutaudit vaivasivat. Kirkon tulkinnan mukaan nämä olivat viimeisten aikojen "ilmestyskirjan ratsastaja" tai, mikä yleisempää, merkki Jumalan vihasta ihmisten synnillisten tekojen takia. Anteeksianto saattoi toivoa sillä, että rangaistaan jo tämänpuoleisessa synnintekijöitä: noitia, salavuoteuden harjoittajia jne. Tässä tuleekin esille syytösten psykologinen puoli. Kun jokainen halusi olla hyvä ja sulautua hyvänä pidettyyn enemmistöön, oli ikävää havaita itsessään näitä kiellettyjä ominaisuuksia. Toistuva epäonnistuminen esimerkiksi emännän roolissa merkitsi myös epäonnistumista ihmisenä: selitys tähän oli löydettävä oman itsen ulkopuolelta. Toisaalta julistettiin sellaisten tunteiden kuten viha ja kateus olevan yhtä pahoja kuin teotkin. Noitaa koskevat mielikuvat liittyivät juuri yhteiskunnalliseen häiriikköön, joka rikkoi järjestystä. Noita oli hyvän kristityn vastakohta: vihamielinen, ei pyri sovintoon, on kateellinen jne. Noidasta tuli eräänlainen "likasanko" tai syntipukki, jonka avulla yhteisö saattoi puhdistautua poistamalla noidan yhteisöstä.

Oletko pöbötinut eroja ja yhtäläisyyksiä 1600-luvun ihmisen ja nykyihmisen välillä?

Vertailua tulee tietysti tehtyä pakostakin. Merkittävin ero lienee suhde tuonpuoleiseen. Nykyihmisen ajatteluun on kuitenkin vaikuttanut luonnontieteellinen ajattelutapa, joka on työntänyt tuonpuoleista yhä enemmän marginaaleihin, vaikka erilaiset uusnoituusliikkeet näyttävätkin olevan hyvässä nosteessa. 1600-luvun ihmiselle ajatukset Jumalasta, paholaisesta ja muista yliluonnollisista olennoista oli todellisuutta. Toinen erottava seikka on tietynlainen kollektiivisuuden ja yksilöllisyyden välinen ero: 1600-luvun ihminen oli paljon sidotumpi lähiyhteisönsä. Moraalisen maineen pilattuaan ihmisen oli vaikea toimia yhteisön

muiden jäsenten kanssa. Nykyisin mahdollisuus itseilmaisuun on laajempi.

Jari Eilola Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen väeltä saamansa lahjan kanssa

* * *

Teksti: Olli Matikainen. Olli Matikainen on Ruotsin vallan ajasta väitellyt filosofian tohtori.

Kuva: Jari Eilola

ENNEN JANYT
Historian tietosanommat